

บทที่ 6

ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์กับการพัฒนาชุมชน

การศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา ถึงแม้ว่าทฤษฎีหลักของการพัฒนาชุมชนจะยังไม่มีเป็นของตนเอง แต่ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ก็สามารถนำมาใช้ เพื่อช่วยในการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชน ให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ก็จะช่วยชี้ให้เห็นถึงแนวทาง ขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงให้กับนักปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชน ได้ทราบว่าในการทำงานพัฒนาชุมชนต้องอาศัยปัจจัยใดบ้าง มีหลักการหรือขั้นตอนในการทำงานอย่างไร หรือมีความครอบคลุมงานด้านการพัฒนาในแง่ใดบ้าง ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีจะช่วยให้นักปฏิบัติงานสามารถวางแผนการพัฒนาได้อย่างรอบคอบรัดกุมมากกว่าผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับทฤษฎีใด ๆ เลย สำหรับบทนี้จะอธิบายเกี่ยวกับ ความหมายของทฤษฎี ที่มาของทฤษฎี หน้าที่ของทฤษฎี ประโยชน์ของทฤษฎี ลักษณะของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

ความหมายของทฤษฎี

ทฤษฎีมีไว้เพื่อใช้ในการอธิบายสิ่งต่าง ๆ โดยทั่วไป ซึ่งเป็นชุดคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์หรือ อิงวิทยาศาสตร์ โดยมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้ (ยุท ศักดิ์เดชนันต์, 2528 : 1)

1. ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยธรรมชาติไม่ได้เกิดจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้เกิดจากพระเจ้า
 2. คำอธิบายทางวิทยาศาสตร์จะใช้ความคิดลำดับเหตุผลอย่างมีหลักเกณฑ์ โดยใช้หลักการวิทยาศาสตร์ว่า อะไรจริง ไม่จริง อะไรถูกหรือผิด
 3. จะต้องพิสูจน์สิ่งที่เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับข้อเท็จจริง มีการทดสอบกับข้อเท็จจริงที่สามารถป้องกันอคติหรือความลำเอียง
 4. วิทยาศาสตร์มุ่งหาความรู้ที่เป็นกฎเกณฑ์ทั่วไป (Law) หรือหลักการ (Principle)
 5. ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่มีระบบ สิ่งที่อยู่ในระบบเดียวกันจะขัดแย้งกันไม่ได้
- โจเบอร์ก, ไกด์ และเนทท์ (Sjoberg, Gideon and Nett, 1968 : 30) กล่าวว่า ทฤษฎีหมายถึง ประพจน์หรือข้อความชุดหนึ่งที่มีความสัมพันธ์และเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ซึ่งมีความหมายเชิงประจักษ์ คือสามารถทดสอบหรือตรวจสอบได้

พวงรัตน์ ทวีรัตน์ (2530 : 18) อธิบายว่า ทฤษฎี คือข้อกำหนดที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของโครงสร้างความคิดรวบยอดและแบบเค้าโครงของตัวแปรต่าง ๆ เพื่อให้สามารถอธิบายและคาดคะเนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้

แสวง รัตนมงคลมาศ (2534 : 11) ได้ให้ความหมายของทฤษฎีไว้ว่า ทฤษฎีเป็นชุดของแนวความคิด (A Set of Concept) ชุดของข้อเสนอ (A Set of Proposition) และชุดของการสร้าง (A Set of Construct) อันเป็นข้ออธิบายที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ซึ่งสามารถทดลองให้เห็นจริงได้ หรือสามารถอนุมานได้อย่างสมเหตุสมผล สามารถคาดการณ์หรือทำนายเหตุการณ์ได้ถูกต้องและสามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้อย่างถึงที่สุด

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : 14) กล่าวว่า ทฤษฎีโดยทั่วไป คือคำอธิบายสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ในทางวิทยาศาสตร์ทฤษฎีเป็นคำอธิบายตามหลักเหตุผล แสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของสิ่งนั้นหรือเรื่องนั้น ๆ อย่างมีระบบจนสามารถพยากรณ์สิ่งนั้นในอนาคตได้

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (2545 : 275) กล่าวว่า ทฤษฎี หมายถึง กลุ่มของข้อสรุปทั่วไปเชิงประจักษ์ ซึ่งเชื่อมโยงเข้ากันอย่างนิรนัย

สนธยา พลศรี (2547 : 129) ได้อธิบายว่า ทฤษฎี คือข้ออธิบายหรือคาดคะเนปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง อันเป็นผลมาจากการศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถพิสูจน์ให้เห็นได้จริง ทฤษฎีจึงมีทั้งความรู้ความจริงและนำมาใช้เป็นแนวทางในการคาดคะเนหรือทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง

พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ (2550 : 39-40) กล่าวว่า ทฤษฎี คือ ชุดของข้อทฤษฎีที่กล่าวถึงความสัมพันธ์อย่างเป็นเหตุเป็นผล เป็นระบบและเป็นกระบวนการ ระหว่างแนวคิดอย่างน้อย 2 แนวคิด ซึ่งนำเสนอการมองปรากฏการณ์อย่างเป็นระบบ โดยระบุความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิด ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่ออธิบายและพยากรณ์ปรากฏการณ์

จากความหมายที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า ทฤษฎี หมายถึง ชุดของคำอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุมีผล ด้วยหลักการและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริงจนสามารถที่จะพยากรณ์ปรากฏการณ์สังคมในอนาคตได้

ที่มาของทฤษฎี

แสวง รัตนมงคลมาศ (2534 : 12-14) ได้สรุปที่มาของทฤษฎีว่ามีที่มาจาก 2 แนวทาง ดังนี้

1. มาจากกระบวนการอนุมาน

ทฤษฎีที่มาจากกระบวนการอนุมาน (Inductive Process) เป็นทฤษฎีที่ได้มาจากรูปธรรมที่เกิดขึ้น แล้วสรุปเป็นนามธรรม โดยมีกฎเกณฑ์ขั้นตอน ดังนี้

1.1 เรียนรู้ประสบการณ์

- 1.2 การสรุปเป็นประสบการณ์บทเรียน
- 1.3 การจัดระบบความเป็นเหตุเป็นผลของกลุ่มความคิด
- 1.4 การตั้งสมมติฐาน
- 1.5 การตรวจสอบสมมติฐานกับข้อเท็จจริง
- 1.6 การตั้งเป็นทฤษฎี

ตัวอย่างของทฤษฎีที่มาจากกระบวนการอนุมาน คือทฤษฎีแรงโน้มถ่วงของโลก ดังแสดงในตารางที่ 6.1

กระบวนการ	ปรากฏการณ์
เรียนรู้ประสบการณ์	ใบไม้ร่วงหล่นลงสู่พื้นเสมอ หรือเมื่อโยนวัตถุขึ้นบนท้องฟ้าจะตกลงสู่พื้นเสมอ
การสรุปเป็นประสบการณ์บทเรียน	วัตถุทุกประเภทจะล่องลงสู่พื้น
การจัดระบบความเป็นเหตุเป็นผลของกลุ่มความคิด	หาสาเหตุว่าทำไมจึงล่องลงสู่พื้น
การตั้งสมมติฐาน	วัตถุมีน้ำหนักจะตกจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำหรือลงสู่พื้นเสมอ
การตรวจสอบสมมติฐานกับข้อเท็จจริง	ทดสอบสมมติฐานกับข้อเท็จจริงว่าสอดคล้องกันหรือไม่
การตั้งเป็นทฤษฎี	ถ้าผลการทดสอบสมมติฐานกับข้อเท็จจริงมีความสอดคล้องกันก็ตั้งเป็นทฤษฎี

ตารางที่ 6.1 ตัวอย่างของทฤษฎีที่มาจากกระบวนการอนุมาน

ที่มา : สนธยา พลศรี (2547 : 131)

2. มาจากกระบวนการอุปมาน

ทฤษฎีที่มาจากกระบวนการอุปมาน (Deductive Process) เป็นทฤษฎีที่ได้มาจากข้อสรุปนามธรรมไปสู่ข้อเท็จจริงที่เป็นรูปธรรมแล้วนำมาตั้งเป็นทฤษฎี โดยมีกระบวนการที่สำคัญ 4 ขั้นตอนคือ

- 2.1 ข้อสรุปนามธรรม
- 2.2 การตั้งสมมติฐาน
- 2.3 การตรวจสอบสมมติฐานกับข้อเท็จจริง
- 2.4 การตั้งเป็นทฤษฎี

ตัวอย่างของทฤษฎีที่มาจากกระบวนการอุปมาน คือทฤษฎีแรงโน้มถ่วงของโลก เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับกระบวนการอนุมาน ดังแสดงในตารางที่ 6.2

กระบวนการ	ปรากฏการณ์
ข้อสรุปนามธรรม	แรงโน้มถ่วงของโลกมีผลทำให้วัตถุที่มีน้ำหนักตกลงสู่พื้นหรือจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ
การตั้งสมมติฐาน	วัตถุที่มีน้ำหนักจะตกลงสู่พื้นหรือจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำเสมอ
การตรวจสอบสมมติฐานกับข้อเท็จจริง	สังเกตไปไม้ พบว่า ร่วงหล่นจากต้นลงสู่พื้นทุกครั้ง และเมื่อโยนวัตถุขึ้นไปบนท้องฟ้า วัตถุจะตกลงสู่พื้นทุกครั้ง
การตั้งเป็นทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์	ผลการตรวจสอบสมมติฐานสอดคล้องกับข้อเท็จจริง คือวัตถุที่นำมาตรวจสอบตกลงสู่พื้นจึงสามารถตั้งเป็นทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์ได้

ตารางที่ 6.2 ตัวอย่างของทฤษฎีที่มาจากกระบวนการอุปมาน

ที่มา : สนธยา พลศรี (2547 : 132)

หน้าที่ของทฤษฎี

แสวง รัตนมงคลมาศ (2534 : 14) กล่าวว่าทฤษฎีมีหน้าที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. การอธิบาย (Explanation) ทฤษฎีจะต้องใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างมีเหตุผลและสามารถทำได้หลายรูปแบบ เช่น แบบพรรณนา (Description) แบบจำแนกแยกแยะ (Classification) แบบเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผล (Association) แล้วสรุปความคิดรวบยอดตั้งเป็นทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์

2. การทำนาย (Prediction) ทฤษฎีสามารถที่จะคาดคะเนหรือทำนายเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง

ประโยชน์ของทฤษฎี

สนธยา พลศรี (2547 : 133) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของทฤษฎีว่า ทฤษฎีมีประโยชน์หลายประการ ดังนี้

1. ช่วยกำหนดแนวความคิดและแยกประเภทของปรากฏการณ์ของสาขาวิชาต่าง ๆ ให้ชัดเจน

2. ช่วยกำหนดจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของแต่ละสาขาวิชา
3. ช่วยสรุปข้อเท็จจริงของศาสตร์แต่ละวิชา
4. ช่วยวางกฎเกณฑ์ทั่ว ๆ ไปของพฤติกรรมเฉพาะรวมทั้งช่วยกำหนดความสัมพันธ์เชิงเหตุ
เชิงผลของพฤติกรรมและตัวกำหนดพฤติกรรมอย่างมีระบบ
5. ช่วยชี้แนะช่องว่างหรือจุดอ่อนในศาสตร์แต่ละสาขาวิชา ทำให้ศาสตร์ต่าง ๆ พัฒนาได้โดย
ไม่สิ้นสุด

6. เป็นเครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าความรู้ ความจริงใหม่ ๆ
7. ก่อให้เกิดสิ่งประดิษฐ์ใหม่และเทคโนโลยีต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์
8. เป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์และสาขาวิชาสังคมศาสตร์

พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ (2550 : 47) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของทฤษฎีไว้ ดังนี้

1. ทฤษฎีช่วยทำให้เกิดความพอใจในความสงสัยทางปัญญา
2. ทฤษฎีช่วยให้เราเข้าใจว่าปรากฏการณ์เกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งต่อมาอาจจะสามารถนำไปใช้
ในทางปฏิบัติได้
3. ทฤษฎีนำไปใช้ในการนำทางการวิจัย
ประโยชน์ที่กล่าวมาข้างต้น ในฐานะนักพัฒนาจึงจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจทฤษฎีทาง
สังคมศาสตร์ในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชนด้วยเหตุที่ว่า
 1. ทฤษฎีช่วยชี้แนวทางให้ทราบว่าในงานพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องคำนึงถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในเรื่องใดบ้าง
 2. ทฤษฎีช่วยชี้ทิศทางในการพัฒนาชุมชนถึงขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง จากจุดหนึ่งไปสู่
อีกจุดหนึ่ง หรือจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง ทำให้สามารถวางแผนการพัฒนาได้ล่วงหน้า
 3. ทฤษฎีช่วยทำให้ทราบปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้ล่วงหน้า
เพราะทฤษฎีจะบ่งบอกถึงสภาพของชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นการดำเนินงานด้านการพัฒนาไปจนกระทั่ง
เสร็จสิ้นกระบวนการพัฒนา ทำให้นักพัฒนาชุมชนสามารถแสวงหาแนวทางเพื่อป้องกันและแก้ไขได้
ทันที่

ลักษณะของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์

สุภางค์ จันทวานิช (2554 : 1-5) ได้กล่าวถึงทฤษฎีในทางสังคมศาสตร์ว่า ได้มีการแบ่งทฤษฎี
ทางวิชาการออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. **มหาทฤษฎีหรือทฤษฎีหลัก (Grand Theory)** เป็นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ เช่น ทฤษฎีแรงดึงดูดของโลก ทฤษฎีความเร็วของแสง ทฤษฎีแรงโน้มถ่วง ซึ่งได้รับการ
พิสูจน์ ตรวจสอบหรือทดสอบแล้วว่ามีความเป็นสากลและเป็นที่ยอมรับ ตัวอย่าง เช่น การที่โลก

หมุนรอบดวงอาทิตย์ไม่ว่าเราจะอยู่มุมไหนของโลก โลกก็ยังหมุนรอบดวงอาทิตย์ เป็นต้น ในส่วนของสังคมศาสตร์ ได้แก่ ทฤษฎีที่ใช้ภาษาและมโนทัศน์ที่มีความสลับซับซ้อน เช่น ทฤษฎีการกระทำของพาร์สันส์ (Parsons) ซึ่งถูกวิพากษ์โดยมิลล์ (Mills) (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา, 2549 : 138-139) มหาทฤษฎีมักเป็นทฤษฎีที่มีลักษณะเป็นนามธรรมสูง

2. ทฤษฎีระดับกลาง (Mid-range Theory) เป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมาและอยู่ในกระบวนการที่เรียกว่า “พิสูจน์/ตรวจสอบ” อาจยังไม่มีความเป็นสากล ทฤษฎีอาจจะถูกต้อง แม่นยำ ณ ที่แห่งหนึ่งแต่ว่าในอีกแห่งหนึ่งอาจจะไม่ถูกต้อง ไม่แม่นยำหรือไม่เหมาะสมและไม่สามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้น ณ เหตุการณ์หรือสถานที่นั้นได้ ทฤษฎีระดับกลางจึงมีข้อจำกัดในการนำไปใช้และมีลักษณะเป็นทฤษฎีที่ยังไม่ตายตัว ยังถูกพิสูจน์ตรวจสอบใหม่และหักล้างได้เสมอ ทฤษฎีระดับกลางส่วนใหญ่เป็นทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เพราะสาขาสังคมศาสตร์ไม่ได้ศึกษาเรื่องโลกกายภาพแต่ศึกษาเรื่องโลกมนุษย์ ทฤษฎีสังคมศาสตร์ในปัจจุบันก็เป็นทฤษฎีระดับกลาง มักมีระดับความเป็นนามธรรมสูงปานกลางและเป็นทฤษฎีที่อาจจะเหมาะสมมากกว่าในการใช้อธิบายสังคมหนึ่ง แต่อาจจะมีความเหมาะสมน้อยที่จะใช้อธิบายอีกสังคมหนึ่งก็ได้ ทฤษฎีที่อธิบายปรากฏการณ์สังคมส่วนใหญ่จึงเป็นทฤษฎีระดับกลาง

3. ทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) หมายถึง ทฤษฎีที่เพิ่งจะเริ่มมีการพัฒนาความคิด ใช้วิธีการแบบอุปนัย (Induction) ในการพัฒนาความคิดทางทฤษฎี (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา, 2549 : 139) และมีความสัมพันธ์กับตัวปรากฏการณ์ที่เป็นต้นแบบของการเกิดทฤษฎีอย่างแนบแน่น เพราะข้อสรุปเชิงทฤษฎีเกิดขึ้นตามลักษณะของปรากฏการณ์ ทฤษฎีเบื้องต้นเป็นทฤษฎีระดับล่างมีระดับความเป็นนามธรรมต่ำมาก ข้อสรุปของทฤษฎีฐานรากบางอย่างอยู่แค่ระดับพื้นผิวหรืออาจจะยังไม่เป็นทฤษฎีที่มั่นคงแต่เป็นเพียงแค่สมมติฐาน เป็นข้อสรุปที่จะเอาไปเป็นสมมติฐานให้คนอื่นพิสูจน์ตรวจสอบต่อไป

นอกจากทฤษฎีสามระดับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังมีคำเรียกทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อีกคำหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะกึ่ง ๆ ทฤษฎีระดับกลางและทฤษฎีเบื้องต้น คือทฤษฎีจากแผ่นดินแม่ (Home-Based Theory) หมายถึงทฤษฎีที่มีพื้นฐานอยู่ที่บ้านหรือสังคมที่ทฤษฎีนั้น ๆ ดำรงอยู่ มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับ Grounded Theory คือเป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมาในสังคมของเรา ใช้ได้เหมาะสมกับสังคมของเราและสร้างขึ้นมาจากคนที่อยู่ในสังคมของเรา จากนั้นค่อย ๆ พัฒนาเป็นทฤษฎีระดับกลาง

ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

ทฤษฎีสังคมศาสตร์ คือคำอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งตามหลักเหตุผล โดยแสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของปรากฏการณ์สังคมนั้น ๆ ทฤษฎีสังคมศาสตร์มีความหมายกว้างขวางและครอบคลุมถึงทฤษฎีต่าง ๆ ทางด้านมนุษยศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นต้น ในการศึกษาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ เพื่อการพัฒนาชุมชนนั้น นักสังคมศาสตร์มักจะมีแนวความคิดที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อมนุษย์ ชุมชน สังคมและวัฒนธรรมโดยตรง เนื่องจากว่าการพัฒนาชุมชนมีความหมาย ขอบข่ายที่ครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน ดังนั้นทฤษฎีที่สามารถช่วยอธิบายและกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนจึงมีขอบเขตกว้างขวาง โดยในที่นี้จะขอยกตัวอย่างทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชนดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

จากปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผ่านมาเราจะพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาโดยตลอดและการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นผลก่อให้เกิดความก้าวหน้า ผู้คนให้การยอมรับ แต่บางครั้งก็อาจเป็นไปได้ในทางลบ เป็นผลให้สังคมหยุดชะงักหรือลดความก้าวหน้าลง

การเปลี่ยนแปลงอาจอยู่ใน 2 รูปแบบ คือการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนกับการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีการวางแผน ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงมักจะมีการวางแผน มีการกำหนดจุดมุ่งหมาย เช่น เพื่อความสงบสันติสุข ทำให้คนเป็นพลเมืองดี อาจปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมและความเป็นพลเมืองหรือค่านิยมบางประการให้แก่สมาชิกในสังคม หรือต้องการที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมก็เตรียมสร้างโครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ ประกอบด้วย ทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีแห่งความสมดุล ทฤษฎีการแพร่กระจาย ทฤษฎีการขัดแย้งและทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคม

1.1 ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary Theory) ทฤษฎีนี้ได้รับแนวคิดมาจากชาร์ล ดาร์วิน ที่สรุปว่า สิ่งมีชีวิตในโลกจะต้องปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมเพื่อความอยู่รอด สิ่งมีชีวิตใดไม่สามารถปรับตัวได้ก็ยอมสูญพันธุ์ไป คงเหลือไว้แต่สิ่งมีชีวิตที่แข็งแกร่งสามารถปรับตัวได้จึงจะเป็นผู้ที่ธรรมชาติคัดเลือกให้คงอยู่ต่อไป โดยนักสังคมวิทยาได้เปรียบเทียบว่า วิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน สังคมอาจมีการปรับเปลี่ยนระบบให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและเป็นไปโดยตามธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องมีการวางแผนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นย่อมเป็นไปอย่างก้าวหน้าและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตมีวิวัฒนาการจากสัตว์ชั้นต่ำไปสู่สัตว์ชั้นสูง โดยพัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมมากยิ่งขึ้น และวิวัฒนาการทางสังคมของมนุษย์มีลักษณะ

คล้ายกับวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต คือขยายตัวจากโครงสร้างที่ซับซ้อน จากสังคมแบบชุมชนดั้งเดิมสู่ชุมชนแบบอุตสาหกรรมที่ประกอบด้วยกลุ่มและสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ในการเชื่อมประสาน เพื่อความคงอยู่ของสังคมโดยส่วนรวม โดยทฤษฎีวิวัฒนาการนี้ได้มีนักคิดนักวิชาการหลายท่านที่ได้นำเสนอแนวคิดไว้ อาทิ

1.1.1 ออกุสต์ คอมท์ (1789-1857) ผู้ที่ได้ชื่อว่า “บิดาแห่งสังคมวิทยา” เป็นผู้ที่นำทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตมาใช้เป็นแนวทางในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, ม.ป.ป. : 141) โดยเชื่อว่าสังคมมีโครงสร้างที่สำคัญ 2 ส่วนคือส่วนที่ไม่เปลี่ยนแปลงหรือสติดกับส่วนที่เปลี่ยนแปลงหรือพลวัต และได้แบ่งยุคของการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์เป็น 3 ยุค คือ 1) ยุคแห่งเทววิทยา (ค.ศ.1300) ที่มีความเชื่อถือในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เทพเจ้าต่าง ๆ และผู้ที่มีพลังกำลังเข้มแข็งเป็นผู้ปกครองสังคม 2) ยุคแห่งอภิปรัชญา (ค.ศ.1300-1800) ที่มีความเชื่อในพลังของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นนามธรรม เช่น ธรรมชาติมากกว่าเทพเจ้า มนุษย์เริ่มใช้ปัญญาและมีเหตุผลมากขึ้น และ 3) ยุคแห่งวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม (ค.ศ.1800) มนุษย์มีการนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการต่าง ๆ และเป็นระบบอุตสาหกรรมมากขึ้น

1.1.2 เลวิส เฮนรี่ มอร์แกน (1818-1881) ได้นำเสนอแนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการว่า วัฒนธรรมมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่แรกเริ่มมีมนุษย์เรื่อยมา โดยจะเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมที่มีโครงสร้างอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมาสู่ความสลับซับซ้อนมากขึ้นเสมอ โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ยุคสมัย คือ 1) ยุคเหยี่ยวโหด 2) ยุคป่าเถื่อน และ 3) ยุคอารยธรรม

1.1.3 เฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (1820-1903) ได้มีแนวคิดที่ว่า สังคมจะวิวัฒนาการแบบเจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ จึงควรปล่อยให้มีการเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง โดยไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก การเปลี่ยนแปลงแบบนี้สมาชิกที่ปรับตัวได้อย่างเหมาะสมเท่านั้นที่จะอยู่รอดและเจริญรุ่งเรือง ส่วนที่ไม่เหมาะสมก็จะสูญหายไป จำนวนสมาชิกในสังคมจะเพิ่มมากขึ้น โดยสังคมจะมีลักษณะเหมือนอินทรีย์ของสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยโครงสร้างและนำไปสู่ความแตกต่างกันมากขึ้น มีความหลากหลายในสังคมมากขึ้น

ทฤษฎีวิวัฒนาการนี้สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ คือ

1. ศึกษาประวัติความเป็นมาของสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน
2. ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนที่ทำให้สามารถดำรงอยู่ได้
3. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระบบต่าง ๆ ในสังคมที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ สำหรับนักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนถ้าต้องการให้ชุมชนมีการพัฒนาไปในทิศทางใดก็พยายามเปลี่ยนแปลงไปสู่ทิศทางนั้น ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาและความพยายามเป็นอย่างมาก

1.2 ทฤษฎีแห่งความสมดุล (Equilibrium Theory) ทฤษฎีนี้มีลักษณะที่เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องความสมดุล โดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ เพื่อจะก่อให้เกิดสภาพคงที่ในสังคม แบ่งออกได้ดังนี้

1.2.1 ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม (Cultural Lag Theory) เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เมื่อสังคมรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่นเข้ามานั้นจะรับวัฒนธรรมทางวัตถุได้เร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ทำให้เกิดการปรับตัวไม่ทันกันระหว่างวัฒนธรรมทางวัตถุกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (สนิท สมัครการ, 2525 : 44-48) ก่อให้เกิดความเสียสมดุล หมายถึง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดการเสียสมดุล ในส่วนที่ล่าช้ากว่าจะปรับตัวให้สัมพันธ์กับส่วนที่ก้าวหน้า ซึ่งมีข้อสังเกตว่าสังคมทั้งหลายมีแนวโน้มที่จะปรับตัวให้โครงสร้างอยู่ในภาวะที่สมดุล เมื่อความสมดุลนั้นเสียไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงส่วนใดในวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงที่เป็นส่วนชดเชยก็จะบังเกิดขึ้นในส่วนอื่น เพื่อเสริมสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้น ซึ่งวัฒนธรรมทางวัตถุจะเจริญล้ำหน้ากว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ

วัฒนธรรมเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านต่าง ๆ และการเปลี่ยนแปลงนี้เองที่นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่สังคม แต่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่จะก่อให้เกิดสภาวะการปรับตัวไม่ทันเกิดขึ้นเสมอทำให้เกิดความล่าช้าทางวัฒนธรรมขึ้น วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุจะปรับตัวได้ช้ากว่าวัฒนธรรมทางวัตถุ ด้วยสาเหตุหลายประการ คือ ความกลัว การเปลี่ยนแปลง ความไม่กล้าเปลี่ยนนิสัย การขาดการศึกษา ถูกกีดตันทางสังคมและการหลีกเลี่ยงความไม่สบายใจที่จะตามมา เป็นต้น (นันทินี กมลศิริพิชัยพร, ม.ป.ป. : 143-144)

สรุปได้ว่า วัฒนธรรมทางวัตถุจะเป็นที่ยอมรับของสังคมก่อนวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเสมอ ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายขึ้นในสังคม เช่น การยอมรับรถยนต์มาเป็นพาหนะในการขับขี่ ความก้าวหน้าในการประดิษฐ์ยานอวกาศ อาวุธนิวเคลียร์ ความก้าวหน้าด้านเครื่องมือสื่อสารและอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

จากทฤษฎีนี้ พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นจะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาและเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สมดุลกันเสมอ การพัฒนาชุมชนในแนวทางนี้จึงต้องพยายามปรับเปลี่ยนหรือเร่งการพัฒนาในส่วนที่ล่าช้าให้มีความทัดเทียมกับส่วนที่พัฒนาไปก่อนแล้ว

1.2.2 ทฤษฎีมานุษยนิเวศวิทยา ตามแนวคิดของนักมานุษยวิทยามีความเห็นว่างสภาพสมดุลของสังคมอยู่ที่การปรับตัวของประชากรในชุมชนที่อาศัยอยู่ ซึ่งมีความแตกต่างกันในวัฒนธรรม ถ้ามองถึงสภาพทางสังคมไม่ว่าจะเป็นชุมชนเมืองหรือชุมชนชนบท จะมีการแบ่งเขตของชนชั้น เช่น ชนชั้นยากจน (แหล่งเสื่อมโทรม) ชนชั้นกลางและชนชั้นคนมีฐานะร่ำรวย ซึ่ง

สภาพความเป็นอยู่หรือวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มจะมีความแตกต่างกันและคนก็จะพยายามปรับตัวให้เข้ากับถิ่นนั้น ๆ

ทฤษฎีนี้สามารถนำมาใช้ในงานพัฒนาชุมชนได้ คือการให้ความสำคัญกับลักษณะพื้นที่ถิ่นที่อยู่อาศัยของสมาชิกชุมชน เพราะถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มีอิทธิพลต่อลักษณะของประชากรและวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ โดยเฉพาะในเมืองต้องให้ความสำคัญอย่างมาก

1.2.3 ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural Functional Theory) ทฤษฎีนี้มองว่า สังคมส่วนรวมเป็นระบบหนึ่งซึ่งประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ที่ยึดเหนี่ยวและมีความสัมพันธ์กัน ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งเปลี่ยนส่วนอื่น ๆ ก็จะได้รับผลกระทบไปด้วย ทฤษฎีนี้มีที่มาจากแนวคิดเรื่องหน้าที่นิยม (Functionalism) โดยอธิบายว่าสังคมทุกสังคมมีโครงสร้างที่ผสมกลมกลืนกัน และมีความสืบเนื่องมั่นคงพอสมควร มีโครงสร้างที่ประกอบด้วยระบบย่อยต่าง ๆ (Sub-system) ซึ่งระบบย่อยของทุกส่วนของสังคมต่างก็มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความอยู่รอดของสังคม โดยอาศัยระบบค่านิยมในสังคมนั้น ๆ ยึดถือร่วมกัน ระบบย่อยต่าง ๆ ของสังคม ได้แก่ องค์กร สถาบันต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้น เพื่อทำหน้าที่ที่จำเป็นสำหรับการอยู่รอดของทุกคนในสังคม เช่น ครอบครัว ทำหน้าที่ผลิตสมาชิกใหม่และอบรมสั่งสอนให้รู้จักวัฒนธรรม ประเพณี สถาบันเศรษฐกิจ ทำหน้าที่ผลิตสินค้าและบริการต่าง ๆ สถาบันการเมือง ทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรและสิ่งที่มีคุณค่าให้แก่สมาชิก คอยควบคุมพฤติกรรมของบุคคลและรักษาความสงบเรียบร้อยแก่สังคม เป็นต้น แต่ละองค์กรหรือสถาบันจะสร้างกฎเกณฑ์และกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบ

ในการทำงานของระบบย่อยต่าง ๆ ถ้าผสมกลมกลืนกันอย่างดีก็จะทำให้สังคมมนุษย์อยู่ในสภาพสมดุลเคลื่อนที่ โดยแต่ละสถาบันจะทำหน้าที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมส่วนรวม ตัวอย่าง เช่น การที่ครอบครัวอบรมสั่งสอนให้สมาชิกมีระเบียบวินัยและความรับผิดชอบ จะช่วยให้สถาบันทางเศรษฐกิจได้คนทำงานที่มีประสิทธิภาพ การที่เกษตรกรเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์หรือผลิตสินค้าขั้นปฐมภูมิต่าง ๆ ทำให้โรงงานมีวัตถุดิบป้อนโรงงานเพื่อผลิตเครื่องมือนำกลับไปใช้ในการเกษตรอีก เป็นต้น ถึงแม้ว่าสังคมจะอยู่ในสภาพสมดุลแต่ก็เป็นความสมดุลในสภาพเคลื่อนที่ เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเสมอในทุกขณะ ไม่มีระบบย่อยหรือสถาบันใดที่จะทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ครบถ้วน การเปลี่ยนแปลงเมื่อเกิดขึ้นในส่วนใดส่วนหนึ่งแล้ว ก็จะมีผลกระทบถึงระบบย่อยอื่น ๆ ด้วยและจะต้องมีการปรับตัวเพื่อเข้าสู่สภาวะสมดุลตลอดไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเกิดจากสาเหตุภายในระบบสังคมนั้น ๆ หรือมาจากปัจจัยภายนอกสังคมก็ได้

สาเหตุภายในระบบสังคมมีอยู่หลายประการ เช่น การเพิ่มจำนวนของประชากรอาจทำให้การกล่อมเกลாத่างสังคมให้แก่สมาชิกใหม่เป็นไปอย่างไม่ครบถ้วน หรือไม่ถูกต้องในสังคมที่มีพื้นที่จำกัดแต่มีประชากรเพิ่มมากขึ้น อาจเกิดการเก็งกำไรที่ดิน ทำให้พื้นที่มีราคาแพง

สูงขึ้นและมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจส่วนรวม การที่สังคมเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อาจทำให้สมาชิกมีความลำบากยากแค้นจนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว มีการทะเลาะวิวาทและอาชญากรรมเกิดขึ้น เกิดความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม เป็นต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเกิดภาวะสงคราม การแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสาร การรับเอาวัฒนธรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ จากสังคมอื่นเข้ามาใช้ ประชาชนที่ไม่สนใจข่าวสารการเมือง หรือการยอมรับสภาพความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นของตน อาจเปลี่ยนความคิดใหม่ เนื่องจากอิทธิพลของการศึกษาและความคิดเรื่องประชาธิปไตย จนเกิดความไม่พอใจและมีการเรียกร้องสิทธิทางการเมืองและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ชี้ให้เห็นความซับซ้อนถึงปัญหาของชุมชนหรือสังคม ซึ่งในการปฏิบัติการพัฒนาจะต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กันทุกด้าน มิใช่จำกัดอยู่ที่วัตถุประสงค์ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเมื่อเกิดขึ้นในส่วนหนึ่งส่วนใดแล้วก็จะย่อมส่งผลกระทบต่อไปยังส่วนอื่น ๆ ด้วย ทฤษฎีนี้จะให้ความสำคัญของเสถียรภาพหรือความมั่นคงของสังคม ซึ่งสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป เพื่อให้หน่วยย่อยต่าง ๆ สามารถปรับตัวเข้ากับความสะดวกได้ ดังนั้นในการพัฒนาชุมชนแม้จะมีเป้าหมายในการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตและเพิ่มรายได้แต่ก็ควรเร่งดำเนินการด้านสุขภาพ อนามัย การศึกษาควบคู่กับความรู้ ความคิด ทักษะคิดและค่านิยมที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลง โดยลักษณะของสังคมทั้งหลายไม่จำเป็นต้องเหมือนกันหรือเป็นไปในอัตราเดียวกัน เพราะมีปัจจัยกำหนดอยู่หลายประการ เช่น สภาพหรือระดับการพัฒนา แรงจูงใจ สิ่งผลักดันให้เข้าสู่การพัฒนา วิธีการพัฒนา ตลอดจนแรงเสริมหรืออุปสรรคต่อการพัฒนา เพราะฉะนั้นจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม

1.3 ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory) ทฤษฎีการแพร่กระจายนี้อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงในสังคมต่าง ๆ เกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าไปสู่สังคมด้อยพัฒนา นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันชื่อ แดเนียล เลินเนอร์ อธิบายว่า ในระบบสังคมต่าง ๆ ที่พัฒนาระบบสื่อสารมวลชนได้ทันสมัยและทั่วถึงจะมีการแพร่กระจายข่าวสารและข้อมูลซึ่งไปกระตุ้นให้สมาชิกในสังคมเกิดความคาดหวังหรือความต้องการที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นแรงผลักดันที่ทุกคนพยายามดิ้นรนเพื่อให้ได้รับการตอบสนอง ตามที่ได้รับรู้จากสื่อ เช่น ความต้องการมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สะดวกสบายขึ้นและหากไม่ได้รับก็อาจจะก่อให้เกิดความวุ่นวายในลักษณะต่าง ๆ ขึ้น (ซีรวิธน์ นิเจนตร, 2528 : 62) ส่วน ลินตัน ลาร์ฟ มีความเห็นว่าการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมนั้น สังคมที่มีความเจริญก้าวหน้ากว่าจะรับเอาวัฒนธรรมที่ด้อยกว่าก็ได้ ทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่าจะรับเอาวัฒนธรรมที่เจริญกว่าก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามา มากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ขึ้นเองในสังคม หรือถ้ามีก็มักจะเกิดจากการนำสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของที่มีอยู่แล้วเป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน (ดิเรก ฤกษ์ห่วย, 2528 : 30)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2531 : 72-91) อธิบายว่า ทฤษฎีการแพร่กระจายกล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นเกิดจากการแพร่ของวัฒนธรรมหรือนวัตกรรมจากสังคมที่มีความเจริญไปสู่สังคมที่ด้อยความเจริญและเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่วัฒนธรรม และมีส่วนน้อยที่เกิดจากการประดิษฐ์ค้นคิดเองในสังคม

นวัตกรรมประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือส่วนที่เป็นแนวคิด (Idea) และส่วนที่เป็นวัตถุ (Subject) การยอมรับนวัตกรรมนั้นจะขึ้นอยู่กับตัวผู้รับและระบบสังคมนั้น ๆ ซึ่งลักษณะนวัตกรรมที่ยอมรับได้ง่ายประกอบด้วย

1. นวัตกรรมใหม่ได้ประโยชน์มากกว่าของเดิมที่นวัตกรรมนั้นเข้าไปแทนที่
2. นวัตกรรมนั้นมีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมที่รับ
3. นวัตกรรมนั้นไม่มีความสลับซับซ้อนมากเกินไป
4. นวัตกรรมนั้นสามารถแบ่งทดลองได้ครั้งละน้อย ๆ
5. นวัตกรรมนั้นสามารถเห็นและเข้าใจได้ง่าย

ส่วนผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมก่อนหรือหลังนั้นจะมีพื้นฐานแตกต่างกัน ดังนี้

1. ผู้บุกเบิก ได้แก่ ผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมก่อนคนอื่น เป็นพวกกล้าเสี่ยง มีความคล่องตัวสูงและมองเห็นการณ์ไกล ส่วนใหญ่จะได้แก่ผู้ที่มีฐานะดี มีการศึกษาสูง
2. ผู้แรกรับนวัตกรรม มีลักษณะเด่น คือเป็นผู้นำทางสังคมหรือคนในสังคมให้การยกย่องมาขอคำแนะนำบ่อย ๆ การยอมรับนวัตกรรมก็เป็นการรักษาฐานะความเป็นอยู่ของผู้นำไว้ด้วย
3. ผู้ยอมรับตามส่วนใหญ่ คือกลุ่มที่ยอมรับนวัตกรรมหลังจากที่พิจารณาโดยรอบคอบแล้ว หรือรองจนกว่าจะมีผู้รับนวัตกรรมไปพอสมควรแล้ว จึงเห็นว่าได้ผลดีจึงได้ลงมือรับนวัตกรรมบ้าง คนกลุ่มนี้มักจะยอมรับบรรทัดฐานของสังคมว่ามีความสำคัญมาก
4. ผู้ยอมรับทีหลัง ได้แก่ผู้ที่ยอมรับนวัตกรรม เพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจหรือแรงกดดันทางสังคม กลุ่มนี้มักจะเป็นพวกที่มีความหวาดระแวงสงสัยและความลังเลสูง ซึ่งได้แก่ พวกที่มีการศึกษาต่ำและมีความคิดคับแคบ
5. พวกล่าหลัง คือพวกที่ยึดมั่นอยู่กับประเพณีเดิมอย่างเหนียวแน่น ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงอะไรง่าย ๆ ดังนั้นกว่าคนกลุ่มนี้จะยอมรับอะไร ตัดสินใจอะไร นวัตกรรมนั้นก็มักจะกลายเป็นสิ่งธรรมดาสำหรับคนทั่วไปแล้ว

ส่วนการตัดสินใจหรือขั้นตอนการยอมรับนวัตกรรม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของบุคคลนั้นมี 5 ขั้นตอน ตามลำดับดังนี้

ขั้นตระหนัก เป็นช่วงที่บุคคลรับรู้ว่ามีนวัตกรรมดังกล่าวแต่ยังขาดข้อมูลที่สมบูรณ์สำหรับการตัดสินใจ

ขั้นสนใจ เป็นช่วงที่บุคคลค้นหาข้อมูลและความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นโดยการสอบถามจากผู้รู้หรือการหาข้อมูล หนังสือ สื่อ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น

ขั้นประเมิน เป็นช่วงที่บุคคลจะพิจารณานวัตกรรมตามข้อมูลที่ได้มาว่าสิ่งใหม่นี้เหมาะกับสภาพความเป็นอยู่ของตน หรือไม่มีประโยชน์ หรือดีกว่าของเดิมเพียงใด ถ้ามีพึงพอใจกับนวัตกรรมนั้น ๆ ก็จะดำเนินการขั้นต่อไป แต่ถ้าเห็นว่าไม่ควรรับก็จะยุติกระบวนการตัดสินใจเพียงแค่นี้

ขั้นทดลองใช้ เป็นช่วงที่บุคคลทดลองนวัตกรรมดังกล่าว เพื่อพิสูจน์ว่ามีประโยชน์และเหมาะสมกับตนจริงหรือไม่

ขั้นยอมรับถาวร คือการรับนวัตกรรมนั้นมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่และอย่างถาวรต่อไป

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าประโยชน์ของทฤษฎีการแพร่กระจาย คือการนำรูปแบบการสื่อสารในช่องทางต่าง ๆ เข้ามาใช้เป็นสื่อในการพัฒนาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะสื่อใหม่ ๆ ที่ชุมชนไม่คุ้นเคยนั้นจำเป็นต้องมีการกระตุ้นทุกรูปแบบ ตลอดจนสร้างแรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลงหรือการยอมรับนวัตกรรมโดยอาศัยกระบวนการให้การศึกษา อบรม นอกจากนี้ทฤษฎีการแพร่กระจายยังช่วยชี้แนะในการพัฒนาหรือการนำสิ่งใหม่ ๆ มาสู่ชุมชนนั้น ควรผ่านทางกลุ่มผู้นำหรือบุคคลที่ชุมชนให้ความเคารพยกย่อง เนื่องจากบุคคลเหล่านี้ยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่าและสามารถชักจูงให้คนอื่น ๆ ปฏิบัติตามได้อีกด้วย

1.4 ทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการขัดแย้งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง เช่น การขัดแย้งระหว่างนายกับลูกจ้าง การขัดแย้งระหว่างชนชั้นซึ่งอาจก่อให้เกิดการปฏิวัติระบบเศรษฐกิจ ระบบการปกครอง

นักทฤษฎีที่รู้จักเป็นอย่างดีที่เป็นเจ้าของแนวคิดนี้ คือคาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นจากสาเหตุภายในระบบสังคมนั่นเองเพราะทุกสังคมย่อมหลีกเลี่ยงความขัดแย้งไม่พ้น การตอบโต้ของพลังต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมจะนำไปสู่การสลายตัวของสังคมนั้น ทำให้เกิดสังคมรูปแบบขึ้นมา เช่น จากสังคมทาสโบราณเปลี่ยนเป็นสังคมศักดินา สังคมศักดินาเปลี่ยนเป็นสังคมนิยม และเมื่อแรงงานหรือกรรมกรสามารถทำลายระบบทุนนิยมและนายทุนได้ก็จะเกิดเป็นรัฐสังคมนิยมขึ้น เป็นต้น

โดยปกติสังคมทุกสังคมจะมีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่ความผาสุกของมวลสมาชิก ไม่ว่าจะความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ความสะดวกสบายทางวัตถุ สุขภาพที่ดี การมีความรู้การศึกษา ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม เสรีภาพทางการเมือง เป็นต้น ในการพัฒนาสังคมจึงมุ่งที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างขึ้น คือทำให้ระบบย่อยต่าง ๆ ในสังคมมีลักษณะที่ยืดหยุ่นสามารถแบ่งสั่นปันส่วนทรัพยากรและสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ เช่น ความมั่งคั่ง ขาวสาร เกียรติยศ อำนาจ เป็นต้น

ให้แก่สมาชิกอย่างทั่วถึงกัน แต่เนื่องจากการมีทรัพยากรที่จำกัดจึงเป็นปัจจัยไปสู่ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ความขัดแย้งจะมีความเข้มข้นและความรุนแรงเพียงใดขึ้นอยู่กับสภาพทางโครงสร้างของสังคม ถ้าสังคมมีโครงสร้างยืดหยุ่นมาก ความรุนแรงจะน้อย แต่ถ้าสังคมใดมีโครงสร้างที่ตึงตัวมากเกินไป ความรุนแรงก็จะมีมาก มีความเข้มข้นมาก สิ่งที่จะกำหนดระดับความรุนแรงของความขัดแย้งมี 4 ประการ คือ

1. ความหลากหลายของการแบ่งแยกโครงสร้าง-หน้าที่ ถ้าสังคมมีกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมแยกแยะออกไปมาก มีองค์การและสถาบันที่ทำหน้าที่ในการสนองความต้องการของแต่ละกลุ่มได้ดี ความเข้มข้นของความขัดแย้งก็จะน้อย

2. ความแตกต่างสัมพันธ์ ถ้าสังคมใดประกอบด้วยสมาชิกที่มีสถานภาพทางสังคมและฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมาก เช่น คนจน คนรวย ย่อมจะเกิดความขัดแย้งได้ง่ายและมีความตึงเครียดสูง

3. การเลื่อนชั้นทางสังคม ถ้าคนในสังคมมีโอกาสจะเลื่อนฐานะและสถานภาพของตนได้มากหรือมีโอกาสที่จะรับนวัตกรรมเข้าไปมาก ความตึงเครียดจะลดลง

4. การจัดการในสังคม ถ้าสังคมใดเปิดโอกาสให้กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ เกิดขึ้นได้มากเพียงใด การขัดแย้งก็จะลดลง เพราะแต่ละกลุ่มจะมีตัวแทนและอำนาจในการต่อรองที่จะรักษาผลประโยชน์ของตนเอาไว้

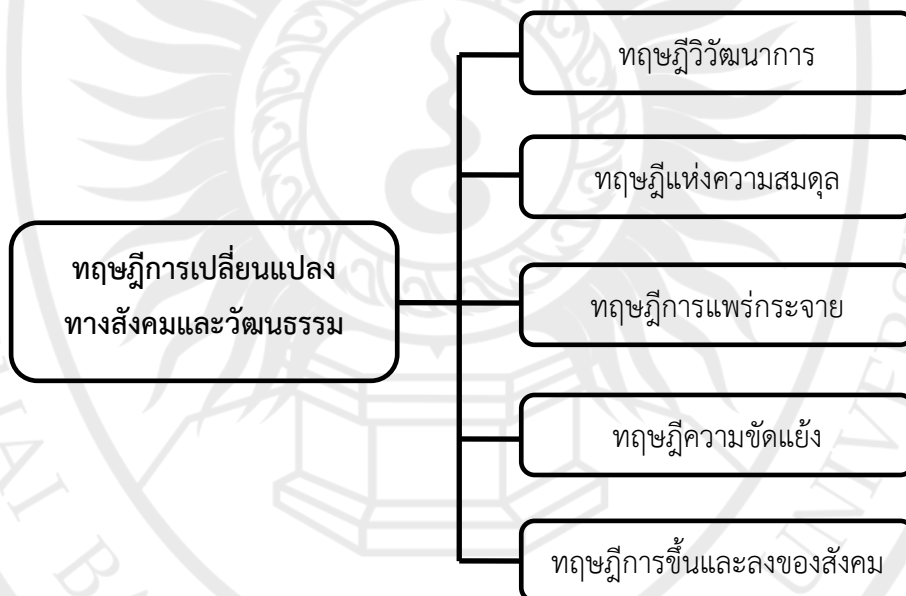
การลดระดับความขัดแย้งอาจทำได้ถ้าทุกฝ่ายยอมรับว่าการขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดา มีองค์การทางสังคมที่สามารถจัดระเบียบความขัดแย้งและควบคุมให้อยู่ในขอบเขต ตลอดจนกำหนดแนวทางความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ให้ชัดเจน

การนำทฤษฎีความขัดแย้งไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน นักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนใช้วิธีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรประชาชนขึ้นมา เพื่อให้มีอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มที่ได้เปรียบอยู่แล้ว เช่น กลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ เพื่อต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง การจัดตั้งสหภาพแรงงาน เพื่อต่อรองกับนายจ้าง เป็นต้น นอกจากนี้ทฤษฎีความขัดแย้งยังเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนทางด้านวัตถุ เพราะทฤษฎีความขัดแย้งเป็นการกระจายทางผลผลิตหรือผลประโยชน์ในชุมชนอย่างเป็นธรรม ดังนั้นการพัฒนาชุมชนจึงต้องคำนึงด้วยว่าผลของการพัฒนานั้นจะต้องสร้างประโยชน์แก่ประชาชนส่วนใหญ่ มิใช่บุคคลหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วการพัฒนาชุมชนอาจจะไม่ประสบความสำเร็จ

1.5 ทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคม (Rise and fall Theory) ทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคม เป็นกระบวนการของความเจริญและความเสื่อม ซึ่งมองว่าสังคมและวัฒนธรรมมีจุดเริ่มต้นและจากนั้นจะค่อยเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดก็จะเสื่อมสลายไป ดังเช่นความเจริญ

ของมนุษย์ที่เริ่มจากเด็กทารก เจริญขึ้นเป็นวัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ วัยชรา และในที่สุดก็ตายจากไป นอกจากนี้ยังสามารถเปรียบเทียบได้กับเวลาในวันหนึ่ง ๆ ที่เริ่มจาก เช้า เที่ยง ตอนเย็น ตอนค่ำ เวลามืดและค่อยเปลี่ยนเป็นเวลาเช้า ซึ่งเหมือนกับสังคมและวัฒนธรรมที่ค่อย ๆ เจริญงอกงามสุดท้ายมีการเสื่อมสลายไปในที่สุด หรือเปรียบเทียบได้กับเวลาเช้าที่ดวงอาทิตย์กำลังส่องแสงและเพิ่มกำลังแรงกล้าในตอนกลางวัน จากนั้นก็ดับลงในเวลาตอนค่ำ แต่การดับลงของวัฒนธรรมไม่ได้สูญหายไปไหนแต่พยายามปรับปรุงให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา ทฤษฎีแห่งการขึ้นและลงของสังคมนี้อาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า “ทฤษฎีหมุนเป็นวงกลม” (พลอย เจริญสุข, 2530 : 102)

ทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคมนี้นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ กล่าวคือ ในการพัฒนาชุมชนนั้น ปัญหาสำคัญคือเมื่อเสร็จสิ้นโครงการของรัฐบาลแล้ว ประชาชนมักจะไม่นับช่วงการพัฒนาสืบต่อไป ทำให้การพัฒนาสิ้นสุดตามไปด้วย ดังนั้นนักพัฒนาชุมชนจึงต้องใช้แนวคิดและหลักการพัฒนาชุมชนที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่และในทุกขั้นตอน เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและใช้กระบวนการพัฒนาผู้นำในชุมชนให้เป็นผู้รับช่วงการพัฒนาต่อไป ก็จะทำให้งานพัฒนาชุมชนดำเนินต่อไปได้อย่างไม่สิ้นสุด (ผจงจิตต์ อธิคมนันท์, 2531 : 48)

ภาพที่ 6.1 แสดงทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
ที่มา : ปรับปรุงจาก นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร (ม.ป.ป. : 147-154)

2. ทฤษฎีด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

นักเศรษฐศาสตร์ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเอาไว้มากมายแต่ก็ยังไม่สามารถที่จะนำไปใช้ในประเทศที่กำลังพัฒนาได้อย่างสมบูรณ์ ส่วนใหญ่จะนำไปประยุกต์ใช้หลาย ๆ แนวคิดหรือหลาย ๆ ทฤษฎี ในที่นี้จะเสนอเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาทฤษฎีด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น ทฤษฎีฝนหล่นจากฟ้า ทฤษฎีทวิภาค และทฤษฎีภาวะทันสมัย ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและทฤษฎีการพึ่งพา ทฤษฎีกระจายรายได้และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ดังนี้

2.1 ทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น (The stages of Economic Growth) วอลท์ ดับเบิลยู โรสโตว์ (Walt W. Rostow) เป็นผู้นำเสนอทฤษฎีการพัฒนาทางเศรษฐกิจว่าสามารถแบ่งออกได้เป็นลำดับขั้นได้ดังนี้ (วรุณี โรมรัตน์พันธ์, 2554).

ขั้นระบบเศรษฐกิจสังคมเป็นแบบดั้งเดิม (The Traditional) คือระยะที่ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังไม่ก้าวหน้า โครงสร้างทางสังคมยังไม่แบ่งเป็นชนชั้นระดับต่าง ๆ สาขาการเกษตรเป็นสาขาใหญ่และเป็นหลักของเศรษฐกิจ

ขั้นเตรียมการพัฒนา (Pre-conditions for take-off) คือระยะที่สังคมมีการสร้างทุนพื้นฐานอย่างกว้างขวาง การปฏิวัติทางการเกษตรและการขยายตัวของสินค้าขาเข้า เช่น สินค้าประเภททุนและมีการเพิ่มการลงทุน

ขั้นเข้าสู่กระบวนการพัฒนา (Take-off) คือระยะที่มีการเพิ่มขึ้นของการลงทุน การผลิต มีการพัฒนาอุตสาหกรรมการผลิตเป็นสาขานำ ซึ่งอัตราการเจริญเติบโตค่อนข้างสูงและมีโครงสร้างทางสถาบันสังคมและการเมืองเกิดขึ้น เพื่อส่งเสริมการขยายตัวที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ

ขั้นทะยานตัวเพื่อเข้าสู่ภาวะของการพัฒนา (Drive to maturity) คือระยะที่สังคมได้มีการประยุกต์เทคโนโลยีแผนใหม่ให้มีการจัดสรรและใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ แรงงานเปลี่ยนไปเป็นแรงงานที่มีฝีมือ มีการจัดการที่มีประสิทธิภาพ สังคมมีความต้องการสิ่งใหม่ ๆ เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่อไป

ขั้นของการบริโภคขนาดใหญ่ (The Stage of high mass-Consumption) คือระยะที่ประชาชนมีการอุปโภคบริโภคอย่างอุดมสมบูรณ์ถ้วนหน้ากัน มีสภาพการจ้างงานอย่างเต็มที่ ประชาชนมีความรู้สึกมั่นคง มีอัตราการเกิดค่อนข้างสูง

ทฤษฎีความเจริญเติบโตเป็นลำดับขั้นของ โรสโตว์ นี้ยังไม่อาจใช้เป็นบรรทัดฐานได้แน่นอนว่าทุกประเทศจะต้องมีการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นขั้น ๆ ดังกล่าว ทั้งนี้ประเทศต่าง ๆ ย่อมมีสภาพแวดล้อม โครงสร้างต่าง ๆ และประวัติศาสตร์แตกต่างกัน สิ่งที่ประเทศกำลังพัฒนาแสวงหาในปัจจุบันคงมิใช่เพื่อที่จะพัฒนาจากขั้นหนึ่งไปสู่อีกขั้นหนึ่ง แต่คงจะเป็นการแสวงหาทางลัดในกระบวนการพัฒนามากกว่า แต่อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ เพราะ

การพัฒนาชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นกระบวนการคือ มีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่สัมพันธ์กันและใช้เวลาในการที่จะปรากฏผลออกมา ตลอดจนมีการแก้ไขปรับปรุงกิจกรรมต่าง ๆ ให้เหมาะสมและนำไปสู่ขั้นตอนสูงขึ้นเสมอ

2.2 ทฤษฎีฝนหล่นจากฟ้า (Trickledown Effect Theory) ทฤษฎีฝนหล่นจากฟ้า แนวคิดนี้ไม่เชื่อว่าสังคมจะมีวิวัฒนาการจากความเจริญก้าวหน้าระดับต่ำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าระดับสูงได้ทุกสังคม ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความขัดแย้งกับทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจตามลำดับขั้น ทั้งนี้ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการพัฒนาจะประสบความสำเร็จด้วยการสนับสนุนส่งเสริมให้กลุ่มที่มีความพร้อม คือผู้ที่มีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยก่อน เมื่อคนกลุ่มนี้สามารถพัฒนาได้อย่างเต็มที่แล้ว ผลของการพัฒนาจะค่อย ๆ กระจายมายังกลุ่มคนชั้นกลางแล้วลงไปสู่คนยากจนในสังคมตามลำดับ การพัฒนาเศรษฐกิจแบบนี้รัฐต้องลงทุนเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นจำนวนมากทำให้ในระยะแรก คนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนชั้นกลางและคนชั้นต่ำจะมีความยากจนลงไปกว่าเดิม เพราะรัฐต้องใช้งบประมาณสูง ไม่สามารถจัดบริการต่าง ๆ ให้ได้แล้วจะค่อย ๆ มีรายได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ เป็นลำดับ

การที่มีความเชื่อว่าคนในสังคมมีความแตกต่างกัน แบ่งออกเป็นหลายระดับชั้น แต่ระดับชั้นมีความสามารถที่แตกต่างกัน ในขณะที่ทรัพยากรสำหรับใช้ในการพัฒนามีอยู่อย่างจำกัด หากนำมาจัดสรรให้เกิดผลประโยชน์ต่อทุกคนในปริมาณที่เท่ากันแล้ว ประโยชน์ที่เกิดขึ้นก็จะมีไม่มากนัก เพราะการเร่งรัดพัฒนามีขีดจำกัดหลายประการ เช่น งบประมาณ เทคโนโลยีและคุณภาพของประชากร เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม จึงต้องมุ่งไปที่กลุ่มคนซึ่งมีความพร้อมหรือได้เปรียบในสังคมก่อนจึงจะประสบความสำเร็จ

การนำทฤษฎีนี้ไปใช้นักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนอาจดำเนินการกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาให้ชัดเจน จากนั้นจึงทำการสรรหาและพัฒนาผู้นำที่มีลักษณะเป็นผู้ประสานงานและผู้ร่วมงาน แต่ทฤษฎีนี้มีข้อจำกัด คือเป็นการผูกขาดการพัฒนาโดยรัฐกับกลุ่มบุคคลชั้นสูงที่มีความพร้อมมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ จึงเป็นข้อควรระวังสำหรับการนำไปใช้

2.3 ทฤษฎีทวิภาคและทฤษฎีภาวะทันสมัย (Dualism Theory and Modernization Theory) ทฤษฎีทวิภาคและทฤษฎีภาวะทันสมัยเป็นทฤษฎีที่บรรยายลักษณะสภาพของประเทศกำลังพัฒนาและพยายามให้คำอธิบายกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของประเทศกลุ่มนั้น ๆ ทฤษฎีทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันที่จะอธิบายว่าระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ในประเทศกำลังพัฒนานั้นอาจพิจารณาได้ว่ามี 2 สาขาหลัก คือ (นันทนีย์ กมลศิริ พิชัยพร, ม.ป.ป. : 157)

สาขาที่ทันสมัย มีลักษณะที่เป็นสาขาของความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว มีการใช้ทุนสูงและมีการจ้างงานด้วยค่าจ้างหรือเงินเดือน

สาขาดั้งเดิม มีลักษณะเป็นสาขาใหญ่ เช่น สาขาเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตนเอง มีการใช้ทุนน้อย ผลิตผลแรงงานต่ำ ค่าจ้างค่าแรงมักจ่ายในรูปสิ่งของวัตถุ

ทฤษฎีทั้งสองพยายามอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสาขาเดิม เช่น สาขาเกษตรกรรมพอเลี้ยงตนเองผ่านสภาพ Dualistic เข้าสู่สภาพวุฒิภาวะหรือการผลิตทันสมัยและอุตสาหกรรม

ผู้เสนอทฤษฎีทวิภาคส่วนใหญ่เป็นนักเศรษฐศาสตร์ซึ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพ Dualistic ในระบบเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วย สาขาเกษตรกรรมพอเลี้ยงตนเองและสาขาอุตสาหกรรมทุนนิยม ขึ้นเริ่มต้นดังกล่าวแล้วและในตลาดต่าง ๆ เช่น ตลาดการเงิน ตลาดแรงงาน เป็นต้น

ในกรณีของสาขาเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตนเองนั้น ทฤษฎีนี้ได้อธิบายว่า จะประกอบด้วยกรว่างงานแฝง ซึ่งจะมีการเคลื่อนย้ายเข้าสู่อุตสาหกรรม ทำให้สาขานี้มีการขยายตัวได้อย่างรวดเร็ว ถ้าไม่มีปัญหาอุปสรรคเรื่องการสะสมทุนและการลงทุนในท้ายที่สุด เมื่อไม่มีการว่างงานในสาขาเกษตรกรรมก็มีความต้องการแรงงานเช่นกัน ก็ทำให้เกิดภาวะการณแข่งขันเพื่อแรงงานขึ้นมาในสาขาทั้งสอง และเป็นเหตุให้สาขาเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและการเข้าสู่สภาพการเกษตรแบบการค้า เช่นเดียวกับระบบเศรษฐกิจที่เจริญเต็มที่แล้วทั่วไป

ทฤษฎีทวิภาคมีข้อจำกัดที่จะอธิบายปรากฏการณ์ในสาขาเกษตรกรรมของประเทศกำลังพัฒนา นั่นคือข้อตกลงเบื้องต้นที่ว่าสาขาอุตสาหกรรมจะได้อาศัยแรงงานจากสาขาเกษตรที่เคลื่อนย้ายเข้าสู่สาขาอุตสาหกรรม ดังนั้นแรงงานส่วนหนึ่งจะกลายเป็นคนว่างงานเพื่ออาศัยอยู่ในเขตเมืองหรืออาจได้งานอยู่ในภาคไม่เป็นทางการของการจ้างงานในเมือง เช่น การรับจ้างตามบ้าน เป็นต้น สาขาอุตสาหกรรมจึงไม่อาจขยายตัวได้เต็มที่

ผู้นำเสนอทฤษฎีภาวะทันสมัยส่วนใหญ่เป็นนักสังคมวิทยาและนักวิจัยสังคม ซึ่งกล่าวว่า ปัจจัยที่มีไขปัจจัยทางเศรษฐกิจที่มีส่วนสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้แก่ ปัจจัยที่เกี่ยวกับสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น ครอบครัวและขนาดครอบครัว ค่านิยมทางสังคมและทัศนคติ เป็นต้น โดยพิจารณาเห็นว่า ในการบวนการเปลี่ยนแปลงจากสังคมดั้งเดิมเข้าสู่สังคมทันสมัยแบบตะวันตกนั้น ปัจจัยดังกล่าวมีลักษณะเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลง จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเสียก่อน เช่น ลดการมีบุตร การให้ค่านิยมและทัศนคติที่มุ่งมั่นทำงานให้สัมฤทธิ์ผล การมีสถาบันในทางสังคมต่าง ๆ แบบประเทศตะวันตกเพื่อเป็นหน่วยการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น ซึ่งภาวะทันสมัยนี้ สอนธยา พลศรี (2547 : 176-177) กล่าวว่า มีสาระสำคัญ คือ

1. การพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัย เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยังไม่เจริญก้าวหน้า มีระบบเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่ล้าหลังไปสู่สังคมที่มีความเจริญก้าวหน้า

2. เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ชีวิตส่วนบุคคลในประเทศจะมีความแตกต่างกัน คือสังคมเก่าแก่หัวโบราณ กับสังคมที่มีภาวะทันสมัยมีความเจริญก้าวหน้า

3. ประเทศที่พัฒนาแล้วสามารถก้าวสู่ภาวะทันสมัยด้วยตนเองแต่ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จอาจจะสร้างความทันสมัยได้เพียงบางส่วน
4. กระบวนการสร้างภาวะทันสมัยของประเทศด้อยพัฒนาต้องเป็นไปเช่นเดียวกับลักษณะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น
5. ภาวะทันสมัยทางเศรษฐกิจ คือการมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ทันสมัยแบบสังคมอุตสาหกรรม
6. ภาวะทันสมัยทางวัฒนธรรม คือการใช้แนวความคิดแบบสมเหตุสมผลเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินใจ
7. ภาวะทันสมัยในทางการเมือง คือการนำเอาการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยมีตัวแทนตามแบบกลุ่มประเทศในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือมาใช้
8. บุคลิกภาพของสมาชิกในสังคมทันสมัยแบบตะวันตก จะต้องมีความรับผิดชอบมุ่งความสำเร็จเป็นสำคัญ มีระบบค่านิยมและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
9. ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างภาวะทันสมัย คือผู้เชี่ยวชาญเทคโนโลยีสมัยใหม่ผู้เชี่ยวชาญทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองแบบตะวันตก
10. รัฐต้องมีบทบาทในการวางแผนเพื่อผลักดันให้เกิดภาวะทันสมัย ด้วยการจัดตั้งองค์กรต่าง ๆ ขึ้นเพื่อดำเนินงานอย่างจริงจัง

ทฤษฎีภาวะทันสมัยยังมีข้อบกพร่องในบางประการ เช่น การที่ทฤษฎีนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อปัจจัยเรื่องชนชั้นและความขัดแย้งระหว่างชนชั้น แต่เน้นในเรื่องการสร้างค่านิยมและสถาบันที่ทันสมัยเพื่อการพัฒนา ซึ่งความจริงแล้วค่านิยมและสถาบันที่ทันสมัยนั้น ก็คือค่านิยมและสถาบันแบบตะวันตก ซึ่งเป็นที่สงสัยกันว่าจะใช้อะไรเป็นมาตรฐาน ค่านิยมและสถาบันแบบดั้งเดิมบางประการอาจเป็นสิ่งเหมาะสมสำหรับประเทศทางตะวันออกก็ได้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกระตุ้นให้มีความมุ่งมั่นในการทำงานนั้น ก็จะเน้นในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและค่านิยม โดยมีได้ให้ความสำคัญต่อลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงเอารัดเอาเปรียบของนายทุนต่อผู้ใช้แรงงาน

ทฤษฎีวิภาคและภาวะทันสมัยนี้ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนหลายประการที่สำคัญ คือการทำให้เกิดความเข้าใจว่า ในการที่จะยอมรับนวัตกรรมสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาในชุมชนจะต้องคิดคำนึงให้รอบคอบ เพราะไม่เช่นนั้นแล้วชุมชนหรือสังคมนั้นจะมีลักษณะคากล่าวที่ว่า “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา”

2.4 ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและทฤษฎีการพึ่งพา (Under Development Theory and Dependency Theory)

ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพาใช้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศลาตินอเมริกามาเป็นแนวทางในการสร้างทฤษฎี มีสาระสำคัญ คือสภาวะของการด้อยพัฒนาในกลุ่มประเทศ

ที่ล่าช้าหลังเกิดขึ้นจากการพยายามพัฒนาประเทศด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมตามแนวทางทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและทฤษฎีภาวะทันสมัยแบบทุนนิยมตะวันตก แต่ยิ่งทำการพัฒนาก็ยิ่งยากจนลงเพราะถูกครอบงำและต้องพึ่งพาจากประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยีและวัฒนธรรม

นักวิชาการทฤษฎีการด้อยพัฒนามีความเห็นว่าการด้อยพัฒนาเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาประเทศ ประเทศที่พัฒนาแล้วในปัจจุบัน คือประเทศที่ผ่านขั้นตอนการด้อยพัฒนาไปแล้ว อย่างไรก็ตามนักวิเคราะห์โครงสร้างมาร์กซิสต์ เห็นว่าการด้อยพัฒนาเป็นสภาพหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาประเทศทุนนิยมตะวันตกเป็นสาเหตุของการด้อยพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนานั่นเอง ซึ่งทัศนะดังกล่าวเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของทฤษฎีการด้อยพัฒนาและทฤษฎีการพึ่งพา ซึ่งนักทฤษฎีการด้อยพัฒนาให้คำอธิบายว่า ช่องว่างของการพัฒนาระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนาเป็นผลมาจากลัทธิล่าอาณานิคม และการถือเอาประโยชน์ของประเทศที่พัฒนาแล้วไปจากประเทศที่กำลังพัฒนา ดังนั้นการทำความเข้าใจสภาพปัญหาของประเทศที่กำลังพัฒนาในปัจจุบันจะต้องเริ่มด้วยการวิเคราะห์ลัทธิล่าอาณานิคมและลัทธิทุนนิยม ซึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนาในลักษณะที่ประเทศกำลังพัฒนาเป็นประเทศบริวารอยู่ในขอบข่ายอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ เป็นแหล่งวัตถุดิบ ตลาดสินค้า อุตสาหกรรม แหล่งขยายตัวของการลงทุน ผลประโยชน์ รายได้ และจุดสำคัญทางยุทธศาสตร์ให้กับประเทศทุนนิยมตะวันตก ซึ่งเป็นประเทศศูนย์รวม การถ่ายโอนมูลค่าส่วนเกิน ซึ่งเป็นผลจากลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว คือ ส่วนหนึ่งของพัฒนาการของการด้อยพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนา ทัศนะดังกล่าวของการด้อยพัฒนาช่วยให้มีการพิจารณาปัญหาการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนาได้กว้างขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วยปกป้องผลประโยชน์ของประเทศกำลังพัฒนา

ในส่วนของนักทฤษฎีการพึ่งพากล่าวว่า สภาพการพึ่งพานั้น คือสภาพการณ์ที่เศรษฐกิจกลุ่มประเทศกลุ่มหนึ่งถูกกำหนดเงื่อนไขโดยพัฒนาการ และการขยายตัวของกลุ่มประเทศอีกกลุ่มหนึ่ง กล่าวคือ ประเทศกำลังพัฒนามีลักษณะพึ่งพาทั้งในทางวัฒนธรรม สังคมและการเมืองต่อประเทศทุนนิยมตะวันตก มิได้มีแนวทางการพัฒนาประเทศที่เป็นอิสระ มีระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาประเทศทุนนิยมตะวันตก เช่น เทคโนโลยีในการผลิต ทุนและสินค้าประเภททุน ความเชี่ยวชาญและตลาดการค้าสำหรับการส่งออก ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ยังเป็นไปในเชิงเอารัดเอาเปรียบอีกด้วย เช่น การซื้อวัตถุดิบในราคาถูกแต่ต้องซื้อสินค้าอุตสาหกรรมในราคาแพง และการถ่ายโอนเงินรายได้โดยการดำเนินการของบริษัทข้ามชาติ เป็นต้น

ทั้งสองทฤษฎีที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้ช่วยอธิบายถึงลักษณะของประเทศกำลังพัฒนาที่ทฤษฎีอื่นมิได้กล่าวถึงเอาไว้ ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีทั้งสองจึงมีการกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอ จุดร่วมของทฤษฎีทั้งสองนี้ คือการเสนอแนะให้ประเทศกำลังพัฒนาดำเนินแนวทางการพัฒนาที่สามารถพึ่งพาตนเองได้

เช่น การเสนอให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมแก่สภาพและสภาวะการณ์ของประเทศ การให้ประเทศกำลังพัฒนาที่มีการรวมตัวกันเพื่อร่วมมือทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง หรือร่วมมือกันแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่งจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อรองกับประเทศที่พัฒนาแล้ว นอกจากนี้ยังเสนอให้มีการจัดการปฏิรูปความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของโลกเสียใหม่ เพราะเห็นว่าโครงสร้างและสถาบันเศรษฐกิจของโลกปัจจุบันที่เปิดเสรี มีบริษัทข้ามชาติ หรือกองทุนระหว่างประเทศล้วนเป็นเครื่องมือเพื่อการครอบงำประเทศกำลังพัฒนาของเหล่าประเทศอุตสาหกรรมทุนนิยมทั้งสิ้น

การนำทฤษฎีทั้งสองมาใช้ในการพัฒนาชุมชน คือในการพัฒนาคนในชุมชนจะต้องปราศจากความครอบงำทางความคิดและต้องไม่กระทำการใด ๆ ที่ทำให้ประชาชนมีแนวคิดที่จะต้องพึ่งพารัฐอยู่ตลอดเวลา จะต้องมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีอิสระในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง นอกจากนี้การดำเนินงานจะต้องดำเนินการตามหลักประชาธิปไตยและหลักแห่งการพัฒนาชุมชน

2.5 ทฤษฎีกระจายรายได้และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Redistribution with Growth Theory) ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญในเรื่องการเจริญเติบโตเช่นเดิม แต่การเสนอมาตรการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นพลวัตของการกระจายรายได้ซึ่งเป็นมาตรการระยะยาวเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน การว่างงานและความไม่เสมอภาค โดยที่เห็นว่าในการพัฒนาประเทศนั้นจะต้องให้มีมาตรการให้มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่น่าพึงพอใจ เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจได้ทำการผลิตเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้นำผลผลิตเหล่านั้นไปจำหน่ายแจกให้เป็นไปโดยเสมอภาคและลดช่องว่างในเรื่องความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นต่อไป โดยมาตรการต่าง ๆ ที่จะทำให้ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการกระจายรายได้ที่สำคัญ มีดังนี้

1. การให้ความสำคัญต่อสาขาของการพัฒนา ซึ่งให้ผลดีต่อการพัฒนาสำหรับเกษตรกรรายย่อยและผู้ประกอบกิจการอยู่ในสาขาที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้ไม่มีที่ดินทำกินและผู้รับจ้างทางการเกษตร เป็นต้น

2. การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชนบท เพื่อยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนในชุมชน โดยให้มีระดับการผลิตที่สูงขึ้นและการให้บริการของรัฐในเรื่องต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมการเกษตร จัดให้มีน้ำอุปโภคบริโภค เป็นต้น มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจและกิจกรรมเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาในท้องถิ่นที่มีปัญหา มีการปฏิรูปที่ดินเพื่อจัดที่ดินทำกินให้แก่ชาวบ้าน

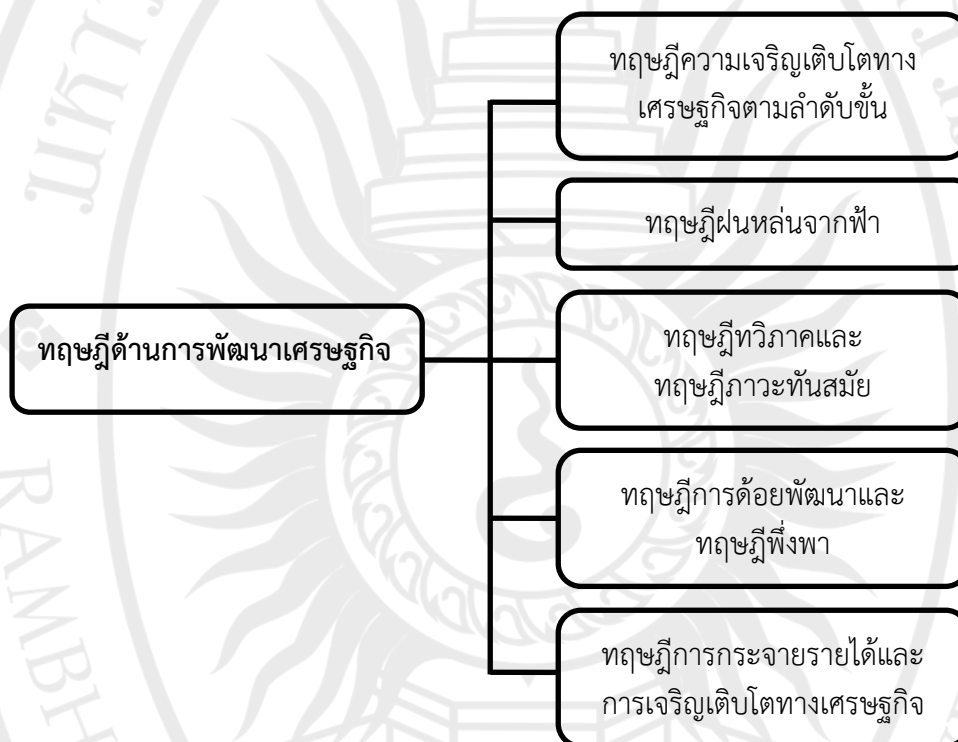
3. ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อเทคนิคด้านการผลิตที่ต้องใช้แรงงานมากกว่าใช้ทุน การสร้างงาน การประหยัดการใช้ทุนและเงินตราต่างประเทศและการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

4. การควบคุมประชากรให้มีการเพิ่มที่เหมาะสม เพราะความยากจนและการว่างงานนั้นมีส่วนสัมพันธ์กันโดยตรงกับการมีอัตราการเพิ่มของประชากรในระดับสูง

5. การกำหนดกลุ่มที่ยากจนและถูกต้อง เพื่อเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาและทำให้ทราบได้ว่าเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาหรือการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สมควร

6. การปรับปรุงในเรื่องโอกาสของกลุ่มยากจนที่จะเข้าถึงการบริการต่าง ๆ ของรัฐ โดยเฉพาะในด้านการศึกษาที่ดี บริการสาธารณสุขและน้ำดื่ม น้ำใช้ที่สะอาดถูกสุขลักษณะ ที่อยู่อาศัย การคมนาคม การชลประทานและการใช้อำนาจในการปกครอง เป็นต้น

ทฤษฎีนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน เพราะเป็นการมุ่งกระจายผลของการพัฒนาไปสู่กลุ่มที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เป็นการลดช่องว่างระหว่างภาคชนบทและเมือง

ภาพที่ 6.2 แสดงทฤษฎีด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

ที่มา : ปรับปรุงจาก นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร (ม.ป.ป. : 157-161)

3. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาอื่น ๆ

3.1 แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาอีกรูปแบบ (The Concept of Another Development) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ปรับปรุงเปลี่ยนไปจากแนวคิดเดิมของการพัฒนาที่ยึดหลักของการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยมีความเห็นว่า การพัฒนาควรยึดเอา “คน เป็นศูนย์กลางการพัฒนา” หรือยึดคน เป็นหลักในการพัฒนา เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคน โดยที่คนเป็นผู้ดำเนินการเอง

หลักการพื้นฐานของแนวคิดนี้ให้ความสำคัญที่คนหรือประชาชนเป็นสำคัญ โดยถือว่า ประชาชนเป็นทรัพยากรที่สำคัญและการที่จะสามารถนำเอาศักยภาพและความคิดสร้างสรรค์ของประชาชนมาใช้ในการพัฒนาได้นั้น ถือได้ว่าเป็นทั้งวิถีทางและเป้าหมายของการพัฒนา จึงกล่าวได้ว่า

1. เมื่อพิจารณาสภาพพื้นฐานแล้ว การพัฒนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับประชาชนที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในสิ่งที่มีผลกระทบต่อตนเอง

2. การพัฒนาเป็นเรื่องของทุกประเทศ ไม่ว่าจะเป็นประเทศยากจนหรือประเทศที่มีความมั่งคั่ง ซึ่งมีใช้เรื่องของประเทศใดประเทศหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นจึงจะต้องดำเนินการพัฒนาร่วมกันถึงจะประสบผลสำเร็จ

3. ทรัพยากรของโลกนั้นมีอยู่เพียงพอในการที่จะตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ได้ทั้งโลก ถ้ามีการนำมาใช้อย่างถูกต้องและมีจิตสำนึก

4. การพัฒนามีใช้การลอกเลียนแบบหรือการหยิบยืมตัวแบบสำเร็จรูปมาใช้ แต่เป็นกระบวนการที่จะเอื้ออำนวยต่อความพยายามในการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนา แต่ระบบดังกล่าวจะมีขึ้นได้ก็ต่อเมื่อการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในระดับโลกที่เป็นอยู่ในขณะปัจจุบันด้วย

แนวคิดดังกล่าว (Another Development) ที่เป็นแนวทางการพัฒนาสามารถสรุปได้ 5 ประการ คือ

1. เป็นการพัฒนาที่เน้นในเรื่องความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน
2. เป็นการพัฒนาจากการริเริ่มและดำเนินการจากภายใน
3. เป็นการพัฒนาที่เน้นหลักการพึ่งตนเอง
4. เป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม
5. เป็นการพัฒนาที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง เป็นหลักการที่เน้นการกระจายผลการพัฒนาอย่างทั่วถึงทั้งระดับระหว่างประเทศ ระดับประเทศ ระดับท้องถิ่นและในสาขาของการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง

แนวความคิดนี้เป็นแนวความคิดที่ใกล้เคียงกับหลักการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างมาก ซึ่งในการพัฒนาชุมชนสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานในชุมชนได้เป็นอย่างดีและถูกต้องตามหลักวิชาการ

3.2 ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs Theory) เป็นทฤษฎีที่เสนอโดยองค์กรระหว่างประเทศเมื่อปีค.ศ.1976 โดยมีจุดเน้นในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการจ้างงานที่ไม่เป็นธรรม การกระจายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรม และผสมผสานกับทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพากับทฤษฎีการพัฒนาอีกหนึ่งรูปแบบของนักทฤษฎีกลุ่มกองทุนที่ได้เสนอว่า

1. ให้ความสำคัญในการคัดเลือกโครงการด้านการผลิตสินค้าและบริการที่ตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานที่กำหนดขึ้นเป็นลำดับแรก
2. ถือว่าโครงการที่ตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานมีระดับเร่งด่วนสูงสุด
3. พยายามใช้กลวิธีในการเลือกกลุ่มเป้าหมายให้ได้โดยชัดเจน เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเหล่านั้นได้รับสินค้าและบริการตามที่ต้องการ
4. การกระจายอำนาจในการวางแผนไปสู่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในอนาคต

ทฤษฎีนี้ต้องการตอบสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นของประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย ทั้งความต้องการด้านวัตถุและความต้องการด้านจิตใจ ในระดับครอบครัวและชุมชนส่วนรวม ซึ่งความต้องการขั้นจำเป็นพื้นฐานเป็นความต้องการของประชาชนตามความเป็นจริง โดยใช้ทรัพยากรและเทคโนโลยีภายในประเทศเป็นหลัก ความต้องการพื้นฐานของคนในสังคมจะมีความแตกต่างกัน สังคมใดที่ได้รับการตอบสนองแล้วจะทำให้คนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นและระดับความต้องการนี้ก็จะเปลี่ยนแปลงไปตามระดับของการพัฒนา

การนำทฤษฎีไปใช้ในการพัฒนานักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนควรพัฒนาให้คนได้รับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานควบคู่ไปกับการพัฒนาวัตถุและจิตใจ โดยต้องมุ่งเน้นถึงเป้าหมายการพัฒนาชุมชนว่าต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพและคุณธรรมเป็นหลัก นอกจากนี้ควรมุ่งเน้นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาจะต้องใช้หลักเกณฑ์ต่าง ๆ เข้าประกอบกันด้วย ดังนั้นแนวทางแห่งทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานดังกล่าวข้างต้นก็สามารถนำมาใช้เป็นทางเลือกหนึ่งได้

3.3 ทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน (Integrated Rural Development Theory) เป็นแนวทางการพัฒนาที่ธนาคารโลก (World Bank) เป็นผู้เสนอให้ประเทศกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนานำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นสังคมส่วนใหญ่ของประเทศเหล่านั้น ทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานเป็นกระบวนการในการดำเนินงานพัฒนาในหลาย ๆ ด้าน เช่น การคมนาคม การศึกษา การสาธารณสุข การสื่อสารการผลิต การมีงานทำ การเพิ่มโอกาสทางสังคม การพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม รวมทั้งการปรับปรุงโครงสร้างของสถาบันที่เกี่ยวข้อง อันเป็นการเน้นถึงความสัมพันธ์ต่อเนื่องเกื้อกูลกันของปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่าง ๆ และการจัดระบบการพัฒนา คือการจัดองค์กร การวางแผน การจัดการ และการเตรียมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน อัตรากำลัง งบประมาณและระยะเวลาในการพัฒนาให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์เกื้อกูลกัน ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้

1. การเข้าถึงระบบบริการและปัจจัยการผลิตของเกษตรกรรายย่อยของภาครัฐ
2. ดำเนินการวางแผนอย่างบูรณาการ โดยเน้นพื้นที่เป้าหมายพิเศษและจัดให้มีศูนย์ความเจริญเติบโตของชนบท

3. คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายเพื่อระดมการพัฒนาให้ครอบคลุมทุก ๆ ด้านและเหมาะสม

4. กระจายอำนาจการบริหารและการตัดสินใจไปสู่ระดับภูมิภาคและท้องถิ่นเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ทันที โดยการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นมากขึ้น

วิธีการในการดำเนินงานตามแนวทางทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน มีดังนี้ (สนธยา พลศรี, 2547 : 219-220)

1. แผนงานและโครงการที่จัดทำขึ้นต้องมาจากการสำรวจความต้องการและความจำเป็นของประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย เป็นแผนงานที่รวมกิจกรรมต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน ซึ่งทุกหน่วยงานสามารถนำมาใช้ในส่วนที่รับผิดชอบได้

2. นโยบายการปรับปรุงคุณภาพชีวิตต้องคำนึงถึงด้านกายภาพ การบริการ สาธารณะ การจัดการทางสังคม การให้การสนับสนุนกลุ่มและสถาบันที่ประชาชนจัดตั้ง

3. ต้องมีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจนตามความชำนาญระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่จะเข้าร่วมดำเนินการตามโครงการ โดยไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนหรือรับผิดชอบคล้ายคลึงกัน

4. ต้องมอบการตัดสินใจให้แก่องค์กรปกครองท้องถิ่น โดยเฉพาะในกิจกรรมที่ประชาชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

5. ต้องแบ่งอำนาจตัดสินใจให้เด็ดขาดระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค

6. ต้องจัดให้มีศูนย์ประสานงานร่วมเพื่อคอยให้การสนับสนุน ควบคุม ติดตามแผน และโครงการของส่วนราชการต่าง ๆ

7. งบประมาณตามแผนงานและโครงการของหน่วยงานต่าง ๆ ต้องได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังเป็นไปตามขั้นตอนและเวลาที่กำหนดไว้ในแผนงาน

8. ต้องให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง โดยให้เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าร่วมดำเนินงานต้องมีคุณภาพและมีจำนวนเพียงพอ

9. เวลาที่เจ้าหน้าที่ทั้งระดับวิชาการและระดับบริหารอยู่รับผิดชอบในโครงการต้องมีกำหนดที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนตัวบุคคลจนดำเนินการไม่ได้

10. วัสดุ อุปกรณ์ ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำเนินงานต้องได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจัง

11. แผนงานและโครงการพัฒนาของหน่วยงานต่าง ๆ สำหรับที่จัดในแต่ละปีจะต้องวางเป้าหมายอย่างแน่ชัด เพื่อจะได้ประเมินผลได้เป็นระยะและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

12. การประเมินผลโครงการ ต้องเลือกบุคคลจากหลายหน่วยงานและผู้นำของประชาชน ที่มีได้รับผิดชอบโครงการ เพื่อจะประเมินผลได้โดยไม่มี ความลำเอียงเข้าข้างตนเอง

การนำทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานไปใช้ในการพัฒนาชุมชน

1. ทฤษฎีนี้เน้นกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่เป้าหมายอย่างชัดเจน ดังนั้นนักปฏิบัติการพัฒนาควรกำหนดกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ในการพัฒนาให้ชัดเจนเช่นกัน และจะต้องดำเนินการจัดทำแผนการพัฒนาให้ครอบคลุมทุกสาขาการพัฒนา แต่ต้องไม่ซ้ำซ้อนกันของหน่วยงาน
2. การประสานงานกันระหว่างหน่วยงานจะช่วยลดการซ้ำซ้อนการทำงาน ประหยัดทรัพยากร กำลังคน เงินและเวลาและก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการพัฒนา
3. การเสริมสร้างอำนาจในการบริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถดำเนินการเองอย่างเต็มที่ในโครงการที่ไม่เกินความสามารถ ส่วนโครงการที่เกินขีดความสามารถภาครัฐจะต้องให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่
4. นักปฏิบัติการพัฒนาสามารถนำแนวทางการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมโดยผู้นำชุมชนมาใช้ร่วมด้วย ทั้งนี้การพัฒนาชุมชนควรเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วย ก็จะช่วยทำให้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

สรุป

ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ เป็นชุดของคำอธิบายปรากฏการณ์สิ่งที่เกิดขึ้นในภายในสังคมที่มีลักษณะเป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ คือเป็นสิ่งที่ประจักษ์ชัดสามารถพิสูจน์ได้ ทฤษฎีมีที่มา 2 แนวทาง คือมาจากกระบวนการอนุมานและมาจากกระบวนการอุปมาน ซึ่งประโยชน์ของทฤษฎีจะช่วยทำให้ทราบว่าในการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องคำนึงถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในเรื่องใดบ้างและช่วยชี้ทิศทางในการพัฒนาชุมชนให้เห็นถึงขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้สามารถวางแผนการพัฒนาได้ล่วงหน้า ประกอบกับช่วยทำให้ทราบปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้ล่วงหน้าได้อีกด้วย

ในสังคมหนึ่ง ๆ จะมียุคความรู้ทางสังคมที่มีความหลากหลายปรากฏอยู่ในแต่ละด้าน เช่น เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ศิลปศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อมนุษย์ ชุมชน สังคมและวัฒนธรรมโดยตรง การทำความเข้าใจในสังคมได้ดีนั้น จะต้องต้องมีข้อมูลพื้นฐานทางสังคมนั้น ๆ ที่เราต้องการทำความเข้าใจอย่างเพียงพอและจะต้องรู้จักเชื่อมโยงเหตุการณ์ได้ดี เพราะทฤษฎีจะทำหน้าที่เพื่อให้นักปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนสามารถอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและพยากรณ์เหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล แต่ในการจะนำทฤษฎีใด ๆ ไปประยุกต์ใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสม คำนึงถึงสถานการณ์และบริบทของชุมชน รวมถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของในแต่ละชุมชนด้วย ซึ่งสิ่งที่ดีที่สุด คือการผสมผสานข้อดีของแต่ละทฤษฎีหรือสร้างทฤษฎีขึ้นมาใหม่เพื่อประโยชน์สูงสุดในการพัฒนา